

Oběti „velkého teroru“ v Sovětském svazu v letech 1937 – 1938 původem z Ostravska

Mečislav Borák

Ostrava. Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska, sv. 24, Ostrava, Tilia 2009, s. 9-40. ISBN 978-80-86904-33-7.

O Češích a československých občanech, kteří byli perzekvováni v bývalém Sovětském svazu, toho dodnes nijak moc nevíme. Už před válkou se informace o osobách souzených a popravených z politických důvodů zjišťovaly i diplomatickou cestou velmi obtížně, a po ní umlkly docela, o případných historických výzkumech takového tématu ani nemluvě. Některým rodinám sice chyběli příbuzní, kteří kdysi zmizeli beze stop někde na východě, ale obvykle se to přičítalo víru válečných událostí. Až po pádu komunistického režimu se i u nás začalo o jeho obětech otevřeně hovořit. První odhady zveřejněné v tisku, které uváděly až statisíce československých obětí perzekuce v SSSR, se záhy ukázaly příliš zveličené. Čeští historici bohužel propásli možnost nahlédnout do tajemství sovětských archivů, jaká se naskytla v období politického uvolnění v devadesátých letech. První systematické výzkumy započaly až od roku 2000, kdy se podmínky k bádání už začínaly v návaznosti na celkové politické klima v Rusku znatelně měnit. Přesto se podařilo využít některých odtajněných archivních fondů a zčásti i doložit rozsah a strukturu perzekuce Čechů a československých občanů v Sovětském svazu v letech 1918 – 1956.¹ Z předpokládaných více než třiceti tisíc perzekvovaných osob z Československa jich nejméně pět tisíc pocházelo z českých zemí, tedy z území dnešní České republiky, a zhruba polovina z nich na následky perzekuce zahynula.² Byli to nejen českoslovenští občané, kteří do SSSR přišli za prací či se tam ocitli z mnoha jiných důvodů, např. jako bývalí rakouští váleční zajatci, uprchlíci před hrozbou německého nacismu a maďarského fašismu apod., ale též příslušníci početných českých menšin, jejichž předci do Ruska či na Ukrajinu přišli hospodařit už za cara. Sovětský

¹ Z publikovaných výsledků výzkumu viz např. BORÁK, Mečislav a kol. *Perzekuce občanů z území dnešní České republiky v SSSR*. Praha 2003 (Sešity Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, sv. 38); *Výzkum perzekuce československých občanů v Sovětském svazu (1918-1956)*. Ed. M. Borák. Opava 2007; *Perzekuce československých občanů v Sovětském svazu (1918-1956). Část I. – Vězni a popravení. Část II. – Váleční zajatci a internovaní*. Ed. M. Borák. Opava 2007.

² BORÁK, Mečislav. *České stopy v Gulagu. Z výzkumu perzekuce Čechů a občanů ČSR v Sovětském svazu*. Opava 2003, s. 119-121.

režim je označil za své nepřátele a odsoudil k věznění v táborech a věznicích, k internacím a deportacím, ale i k četným popravám. Náš příspěvek si povšimne především osudů občanů z Ostravska, tedy ze severovýchodní Moravy a přilehlých končin českého Slezska, a ze širokého rejstříku perzekvovaných si vybere pouze osoby, popravené z politických důvodů v období tzv. velkého teroru v letech 1937 – 1938.³

Oběti z řad občanů Ostravska lze najít takřka ve všech skupinách perzekvovaných. Nejvíce jich bylo mezi účastníky židovských transportů do nacistického koncentračního tábora v Nisku nad Sanem z října 1939, zahnaných strážemi SS na území Sovětského svazu. Tam byli za nedovolený přechod státní hranice většinou odsouzeni k několikaletému věznění v sibiřských gulazích, nebo byli odvezeni na práci do vnitrozemí v několika deportačních akcích.⁴ Známe už mnoho desítek takto umučených ostravských židů, avšak jejich úplný soupis, který může dosahovat až několika set obětí, dosud chybí. Jinou skupinu perzekvovaných tvořili Poláci z Těšínska a přilehlého Ostravska, kteří byli jako důstojníci polské armády zajati sovětským vojskem poté, co v září 1939 po dohodě s Hitlerem vpadlo do Polska. Spolu s více než dvaceti tisíci důstojníky a příslušníky policie bylo v Katyni, Charkově a Medném u Tveru povražděno příslušníky sovětské bezpečnosti nejméně deset rodáků z Ostravy.⁵ Celkem známe jménem už téměř pět set obětí „katyňského“ zločinu, které z českého Těšínska pocházely, nebo tu v době vypuknutí světové války žily.⁶ V ruských archivech se našly též zmínky o dalších perzekvovaných a umučených občanech.⁷

---

³ Příspěvek vznikl v rámci řešení projektu Grantové agentury ČR č. 409/09/0555 Perzekuce československých občanů v Sovětském svazu (1918-1956), jehož nositelem je Slezská univerzita a spolunositelem Slezské zemské muzeum v Opavě.

⁴ Blíže viz BORÁK, Mečislav. *Transport do tmy. První deportace evropských Židů*. Ostrava 1994.

⁵ BORÁK, Mečislav. *Ostravští rodáci obětmi zločinu NKVD v Katyni*. In: Ostrava. Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska, sv. 17, Ostrava 1995, s. 152-163. Kromě zde uvedených obětí zjistil pokračující výzkum jména dalších zavražděných ostravských rodáků (např. učitel Mgr. Henryk Feliks Wilczyński ze Slezské Ostravy, lékař MUDr. Jakub Witt Adler z Moravské Ostravy).

⁶ BORÁK, Mečislav. *Katyňský zločin a jeho oběti z Těšínského Slezska*. In: Časopis Slezského zemského muzea, série B, r. 55, 2006, č. 3, s. 218-250.

⁷ Např. učitel na hornickém institutu v Doněcku Jan Weigel z Moravské Ostravy byl v roce 1940 odsouzen na 8 let gulagu, polský učitel Paweł Mizia ze Smilovic zemřel v roce 1943 v gulagu, učitel Josefu Michalskému ze Štramberka byl prominut trest smrti a odseděl si v gulagu 11 let, učitel Jindřich Cimala z Prostředních Bludovic zemřel v roce 1945 ve vězení, strojvedoucí na dole v Doněcké oblasti Karel Broda z Prostřední Suché zemřel v roce 1943 ve věznicí u Čeljabinsku, Josef Kocur z Tošanovic byl v roce 1940 deportován z oblasti Vilna do vyhnanství na Sibiř atd. Viz počítačová evidence obětí perzekuce v SSSR, Slezské zemské muzeum Opava. Zmínky o dalších perzekvovaných z Ostravska viz JANÁK, Dušan. *Z českého Slezska do sovětských věznic a táborů*. In: Confinia Silesiae (K životnímu jubileu Rudolfa Žáčka), Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis, sv. 1, 2008, s. 237-251.

Pátrání po jménech popravených osob je dosud mimořádně obtížné, nejen kvůli dlouhodobému utajování informací, ale též kvůli obrovské rozloze území bývalého Sovětského svazu. Nebylo v něm snad regionu, ve kterém by nedošlo k popravě nějakého Čecha nebo československého občana, avšak centrální evidence popravených neexistuje. Většinu těchto politicky motivovaných poprav nenařídily řádné soudní či vojenské orgány, ale především orgány mimosoudní, různé „trojky“ (složené z příslušného tajemníka komunistické strany, předsedy státního výkonného výboru a náčelníka bezpečnosti), „dvojky“ (ze zástupce bezpečnosti a prokuratury), či jiná „kolegia“ a „zvláštní rady“. Spisy o rozhodování těchto mimořádných orgánů byly však do státních archivů předány jen zčásti, a do archivů bezpečnosti mají badatelé dosud krajně obtížný přístup. Naštěstí můžeme vycházet z iniciativ občanských sdružení a společností, jakými jsou třeba Memoriál nebo Muzeum Andreje Sacharova, které si počátkem devadesátých let takový přístup v zastoupení pozůstalých po obětech vymohly, a snaží se represe komunistického režimu zdokumentovat vlastními silami. Přestože v posledním (již čtvrtém) seznamu obětí perzekuce v bývalém SSSR eviduje sdružení Memoriál na dva miliony jmen, je to pořád jen asi 15 % skutečného počtu všech obětí perzekuce (věznění, internování, deportování, vysídlení, popravení aj.).

Dosavadní výzkumy prozatím zjistily jména více než dvou tisíc perzekvovaných Čechů a československých občanů. Bylo mezi nimi i téměř šest set popravených osob (mimo statistiku obětí tzv. katyňského zločinu, který je specifickým případem represe).⁸ Seznam zahrnuje popravené od dob občanské války (kdy jsou údaje značně torzovité) až do počátku padesátých let, a na první pohled v něm zaráží, že naprostá většina poprav (zhruba 460) se odehrála v letech 1937 a 1938. Tento úsek dějin Sovětského svazu, jenž ve skutečnosti netrval celé dva roky, ale jen zhruba od léta 1937 do podzimu 1938, se někdy označuje za období „velkého teroru“. A bezpříkladný teror tam skutečně nastal, všudypřítomný strach prostoupil všemi vrstvami společnosti a nadlouho poznamenal vědomí obyvatel, ba možná dodnes z mysli některých nezmizel.

Období „velkého teroru“

Není účelem této studie zkoumat příčiny teroru a posuzovat, nakolik na něj měla zásadní vliv psychopatická osobnost Stalina, soupeření politických elit, vnitřní

⁸ Seznam 476 popravených, zjištěných v první fázi výzkumu, viz BORÁK, Mečislav. *Popravy jako součást politických represí v SSSR a dosud zjištěné oběti z řad Čechů a československých občanů*. In: Perzekuce československých občanů v Sovětském svazu (1918-1956). Část I. – Vězni a popravení. Opava 2007, s. 207-218.

rozporuplnost sovětského režimu nebo potřeba sjednocení a „očistění“ sovětské společnosti od cizorodých prvků v době rostoucího napětí před vypuknutím války, jak to tvrdí někteří obhájci režimu. Zůstaneme-li u faktů zjistíme, že příchod teroru předznamenaly již politické procesy s opozicí Stalina ve vedení komunistické strany, jež začaly v srpnu 1936. Zahájily propagandistickou kampaň zaměřenou na vyhledávání dalších „antisovětských center“ a skupin údajných záškodníků, teroristů a špiónů. Stalin zopakoval svou tezi o zostřování třídního boje a vedení komunistické strany (VKS /b/, Všesvazová komunistická strana bolševiků) podrobilo kritice aparát bezpečnosti (NKVD, Lidový komisariát vnitra) za liknavost při odhalování „nepřátel lidu“. V následujících čistkách bylo jen v roce 1937 bez soudu zastřeleno přes 3 tisíce příslušníků NKVD a další čistky následovaly. Souběžně probíhaly procesy s vedením armády, politickou opozicí i starými bolševiky, na nichž se obvinění, vystavení psychickému nátlaku i fyzickému násilí, až na výjimky sami doznávali k protistátní činnosti. Většině z nich se ale veřejného procesu nedostalo, protože je odsoudili na rychlém uzavřeném zasedání Vojenského kolegia Nejvyššího soudu SSSR. Již zmíněné „trojky“ NKVD v regionech získaly právo odsuzovat obviněné k zastřelení bez souhlasu ústředí.

Od června 1937 začaly z iniciativy ústředního výboru VKS (b) masové represivní akce, zaměřené vždy proti konkrétní skupině obyvatel – proti Němcům, kulakům a „jiným antisovětským živlům“, Polákům, Lotyšům, Japoncům, běžencům, špiónům, cizincům, manželkám „zrádců Vlasti“, vězňům gulagu atd. Za jeden z nekrutějších dokladů sovětské represivní politiky bývá označován příkaz NKVD č. 00447 ze 30. července 1937, iniciovaný rozhodnutím politbyra ústředního výboru VKS (b) ze 2. července 1937, a v definitivním znění potvrzený politbyrem 31. července. Příkaz členil osoby, které se měly stát předmětem konkrétní masové akce (v tomto případě hlavně kulaky a protisovětské živly), jen na dvě kategorie. Do první patřily „nepřátelské živly“, jež měly být neprodleně zatčeny a po výroku „trojky“ zastřeleny, méně nebezpečné osoby druhé kategorie měly být poslány na 8 až 10 let do gulagu nebo do věznic. Vyšetřování mělo být urychlené, ve zjednodušeném řízení stačilo pouze prokázat zločinné styky zatčeného. „Trojky“ do protokolu zasedání zapisovaly výrok o každém odsouzeném a předávaly ho náčelníkům operačních skupin k provedení rozsudku. Odsouzeným k trestu smrti se rozsudky nesdělovaly, aby nevznikly problémy s jejich

vykonáním. Operace měla začít ve většině oblastí SSSR 5. srpna 1937, všechny operace byly financovány ze státního rozpočtu.⁹

V dohodě s představiteli NKVD republik, krajů a oblastí sestavili na ústředí v Moskvě počty osob, kterých se represe mají týkat, a vydali příslušným regionům tzv. limit na zastřelení. První verze příkazu NKVD č. 00447 např. předpokládala zastřelení 258 950 osob, z toho v Moskevské oblasti 35 tisíc, na Ukrajině 28 300 atd. V příkazu byla příležitost i pro ty náčelníky NKVD, kteří chtěli prokázat služební horlivost: mohli si požádat o zvýšení limitů osob určených k zastřelení. Tato možnost našla na řadě míst kladnou odezvu a vyvolala tak svéráznou „socialistickou soutěž“. Doplnkové limity musel odsouhlasit ústřední výbor VKS (b), např. Omská oblast tak mohla se souhlasem Stalina navýšit směrné číslo zastřelených z jednoho tisíce na osm tisíc osob, naopak jiné oblasti byly kritizovány za to, že jejich „trojky“ vynesly příliš málo rozsudků trestu smrti. Pro Moskvu a Moskevskou oblast musela být v září 1937 zřízena ještě druhá „trojka“, aby plánovaný počet zastřelených mohl být včas naplněn.¹⁰

V roce 1938 byl hlavní úder masového teroru zaměřen proti představitelům různých národností a cizincům, obviněným z nepřátelství vůči sovětskému režimu a ze špionáže. Nové žádosti NKVD o přidělení doplňkových finančních prostředků na realizaci operací NKVD však nasvědčovaly tomu, že tak velký rozsah represí ani nebyl původně plánován, a že se státní represivní mechanismus začal vymykat kontrole. Narušovalo to práci stranických a správních orgánů i chod hospodářství v zemi. Proto byly nakonec rozhodnutím vedení VKS (b) v listopadu 1938 masové operace NKVD zastaveny. Usnesení zároveň ocenilo, že orgány NKVD odvedly při rozbití špionážně-diverzních agentur dobrou práci; některé nedostatky a omyly ve vyšetřování prý způsobili nepřátelé lidu, kteří se vloudili do NKVD a prokuratury. Stalin, který osobně schvaloval provedení operací, neměl zájem ani tak na ukončení represí, jako spíš na svalení odpovědnosti za masové represe ze stranických orgánů na NKVD a prokuraturu. Dokumenty nedávno nalezené v ruských archivech však jednoznačně dokládají, že orgány bezpečnosti ani prokuratury neměly právo rozhodovat samostatně, politbyro ústředního výboru VKS (b) vždy kontrolovalo jejich činnost a dosazovalo do jejich vedení stranické pracovníky. O podobě represivní politiky státních orgánů tedy rozhodovalo nejvyšší stranické vedení.

⁹ MOZOCHIN, O. B.: *Pravo na repressii. Vnesudebnyje polnomočija organov gosudarstvennoj bezopasnosti (1918-1953)*. Moskva 2006, s. 152-155, 183.

¹⁰ Tamtéž, s. 153-154, 157-158; MALKO, A.V., ŽILCOV, S. V.: *Smertnaja kazň v Rossiji*. Moskva 2003, s.158.

Podle úředních statistik bylo v době „velkého teroru“ odsouzeno z politických důvodů 1 344 923 osob, z toho 681 692 osoby byly popraveny (353 074 v roce 1937, 328 618 v roce 1938). Historici ze sdružení Memoriál uvádějí, že popravených osob bylo přes 725 tisíc, a jiní badatelé hovoří o ještě větších počtech. Naprostou většinu rozsudků vynesly „trojky“ NKVD, což dokazuje politický charakter teroru uskutečňovaného mimosoudními orgány.¹¹

České a československé oběti

Při pátrání po popravených Čechách a československých občanech jsme došli k zajímavému zjištění, jež se týká průběhu represí v období „velkého teroru“. Zatímco celkové statistiky obětí konstatují vrchol represí v roce 1937, kdy bylo v SSSR popraveno o téměř 25 tisíc osob více než v roce 1938, tak vrchol „československých“ obětí represí spadá až do roku 1938, kdy jich bylo popraveno zhruba pětkrát více, než v roce 1937. Jak lze vysvětlit tento zjevný rozdíl? Masové represe probíhaly podle předem stanoveného tematického plánu, a podle něj přišly „národnostní“ operace NKVD a zatýkání cizinců jako potenciálních špiónů na řadu až po obvyklých akcích proti kulakům a kontrarevolucionářům. Teprve když byly vyčerpány zásoby „tradičních“ nepřátel sovětského režimu, začala se kritéria výběru obětí aplikovat plošně na celé skupiny obyvatel bez ohledu na skutkovou podstatu údajného provinění, jen aby stanovené limity osob určených k zastřelení mohly být včas naplněny. Svůj podíl na tom měla i kariéristická snaha vedoucích činitelů v některých regionech neustále zvyšovat povolené limity zastřelených.

Národnostní operace NKVD proběhly nejprve proti Němcům a Polákům, ale též vůči Lotyšům, Estoncům, Finům, Řekům, Rumunům, Armenům, Židům, Tatarům, Burjatům, Mongolům, Číňanům, Korejcům, Japoncům aj., podle specifické národnostní situace v jednotlivých regionech SSSR. Samostatná akce proti Čechům byla zaznamenána pouze na Ukrajině, v Žitomirské oblasti, kde žila početná česká menšina. Mnozí Češi a Čechoslováci však byli perzekvováni již v rámci operací proti Polákům, Němcům, charbincům (bývalým zaměstnancům Východočínské železniční dráhy do Charbinu, mezi nimiž bylo hodně Čechů) aj. Pro obvinění v národnostních operacích NKVD se důkazem nepřátelského postoje stávala už samotná neruská národnost, cizí občanství (bez ohledu na to, zda dotyčný již přijal občanství sovětské), místo narození v cizině

¹¹ KUDRĀVCEV, V., TRUSOV, A.: *Političeskaja justicija v SSSR*. Moskva 2000, s. 281, 314; MALĀKO, A.V., ŽILCOV, S. V.: *Smertnaja kazň...*, c. d., s. 160; MOZOCHIN, O. B.: *Pravo na repressii...*, c. d., s. 334 a 338.

(zvláště na územích bývalého carského impéria, např. v Polsku a Besarábii), pobyty v cizině (bez ohledu na to, zda v soukromém či státním zájmu), korespondence s cizinou (rodinná i pracovní), příbuzní a známí v cizině, styk s cizinci (včetně politických emigrantů), styk s velvyslanectvím cizího státu (ať již šlo o vyřizování víza, pasu či o pomocné síly, např. o rolníky, kteří na vyslanectví dodávali potraviny), vyvíjení jakýchkoliv národnostních aktivit (včetně sportovních, kulturních, školských či osvětových) atd. Problematikou cizinců v SSSR, sovětských občanů, kteří pobývali v cizině (tzv. přeběhlíků) i všemi „nepůvodními národnostmi“ se zabývalo 3. oddělení NKVD – kontrarozvědka. Na každého cizince, který přicházel do SSSR, zavedly bezpečnostní orgány speciální formulář, a pokud se v něm vyskytly nějaké kompromitující údaje, byl spis předán k agenturnímu vyšetření, případně později využit při represivních operacích. I funkcionáři Kominterny byli stále „cizinci mezi svými“, zcela závislí na politické situaci. Političtí emigranti byli od poloviny 30. let nuceni k přijetí sovětského občanství, jinak byli zbaveni práce, sociálních výhod i členství v komunistické straně. V době masových operací už je nemohlo zachránit ani sovětské občanství, neboť jeho přijetí se pokládalo za rafinovanou snahu vetřít se do sovětských struktur se záškodnickými úmysly. Všechny osoby zahraničního původu byly pokládány za potenciální „pátou kolonu“, jež by mohla v případě války zemi ohrozit. V tragické situaci se tak ocitli i političtí emigranti, kteří do SSSR přišli s vírou v lepší život, s nasazením rizika, často ilegálně přešli na území SSSR, a nakonec byli zastřeleni jako přeběhlíci po „odhalení“, že jsou agenty zahraničních rozvědek.

Pokud se vedení v Moskvě domnívalo, že v některém regionu probíhají operativní akce příliš liknavě, byla tam provedena prověrka práce bezpečnostních orgánů NKVD. Stalo se to např. počátkem jara 1938 na Ukrajině, pro niž byl stanoven jeden z nejvyšších limitů předpokládaných represí. Prověrka nařídila zásadně zvýšit počet osob podléhajících represím, zvl. v městských centrech. Ukrajinské vedení NKVD se jistě důvodně obávalo následků takové kritiky, proto uznalo své chyby a neprodleně přistoupilo k likvidaci „protisovětského špionážního sionistického podzemí“. Zvýšená aktivita bezpečnostních orgánů teď začala ohrožovat i tradiční střediska české menšiny na Ukrajině. Byla navržena speciální operace zaměřená na Čechy s projednáním případů podle příkazu č. 00485, původně určeného na represe vůči Polákům. Mělo dojít k zatčení všech osob spjatých s českými diplomatickými úřady na území Ukrajiny, bývalých českých legionářů, funkcionářů českých spolků, učitelů a duchovních, včetně politických

emigrantů z Československa.¹² Nejdrastičtější případ represe se udál v Žitomirské oblasti, tradičním centru české menšiny na Volyni. Na správě státní bezpečnosti se rozhodli vyrobít i pro Čechy „vojensko-povstaleckou a špionážní organizaci“, rozvětvenou po celé oblasti. V jejím čele mělo stát „České sdružení“, složené ze členů české sportovní organizace Sokol, založené už v roce 1919 českými důstojníky rakouské armády, kteří tu byli v zajetí. Organizace měla mít úzké styky s československým konzulátem ve Lvově a s rezidentem „české rozvědky“ J. Vlasákem, od něhož dostávala rozkazy k výzvědné a kontrarevoluční práci. Vyšetřování nakonec odhalilo celkem 4 povstalecké družiny a 12 odboček v celé Žitomirské oblasti. Celkem 77 místních Čechů bylo odsouzeno k trestu smrti a všichni byli zastřeleni v jediném dni, 28. září 1938.¹³ Byla to patrně jedna z největších hromadných poprav v českých dějinách, možná ne náhodou provedená právě v den svátku českého patrona svatého Václava, který byl uctíván i českými kolonisty. Další stovka volyňských Čechů byla postupně popravena v následujících dnech září a října 1938.

Celkový počet tehdy popravených Čechů a československých občanů dosud neznáme, víme prozatím jen o 460 jménech. Mnohé rodiny po obětech bohužel dodnes ani netuší, že jejich příbuzný byl už před válkou popraven, protože se domnívají, že zemřel až po válce na nemoc či na útrapy stáří někde na Sibiři ve vyhnanství či v gulagu. Tak jim totiž až donedávna úřady na jejich dotazy odpovídaly. Příkázaly dokonce zfalšovat matriční záznamy o úmrtí, aby se pravda o popravách nedostala na veřejnost. Příčina, datum i místo smrti a místo pohřbení obětí byly státním tajemstvím. Charakter lživých odpovědí příbuzným obětí upravovala rozhodnutí ústředního výboru komunistické strany, jež se promítla do příslušných příkazů bezpečnostních orgánů. Od počátku roku 1939 se příbuzným zastřelených zasílalo potvrzení v ustálené formulaci: „*Odsouzen k 10 letům ITL [nápravně-pracovního tábora] bez práva na dopisování*“. V době od srpna 1955 do roku 1963 posílaly orgány státní bezpečnosti (a někdy i Nejvyšší soud SSSR) všem matričním úřadům oznámení o smrti zastřelených osob s vysvětlením, že tyto osoby byly odsouzeny na 10 let pobytu v táboře a že zemřely v místě svého věznění na nemoc (obvykle infarkt, zápal plic apod.), a s vymyšleným datem jejich smrti, podstatně pozdějším od skutečného data zastřelení. Takovou

---

¹² Tamtéž, s. 175.

¹³ LUCKIJ, J., LUTAJ, M.: *Politická represija škodo čes'kogo naseleńnja Žytomyrščyny (1920-1950-i rr.)*. Chronika 2000, r. 8, Ukrajina-Čechija, částyna 2, s. 139-145. Soudní spisy jsou uloženy ve Státním archivu Žitomirské oblasti, f. 5013.

odpověď pak dostávali i příbuzní obětí. Započatá rehabilitace tyto lži neodstranila, naopak je upevnila. V dochovaných osobních spisech obětí jsou i vyjádření pracovníků provádějících rehabilitaci s návrhem, jak falešné potvrzení pro rodinu oběti zformulovat. V letech 1963 – 1988 už matriky obdržely skutečné datum smrti obětí, ale pořád ještě s falešnou příčinou jejich úmrtí. Sdělování informací příbuzným obětí se však lišilo: pokud žádali poprvé, dostali od úřadu pravdivé datum smrti, jen rubriku „příčina smrti“ jim na formuláři proškrtnli; pokud se dotazovali už někdy v minulosti, úřad jim potvrdil předchozí lživé údaje o datu smrti. Do zahraničí se zasílaly výhradně lživé informace. Až od března 1989 došlo ke změně, a příbuzní se konečně směli dovědět, že jejich blízcí byli zastřeleni. Mnozí však už uvěřili lžím a na úřady se znovu ani neobrátili.¹⁴

Popravení z Ostravska

Mezi Čechy popravenými v době velkého teroru bylo nejméně dvanáct občanů pocházejících z Ostravska, jak se nám prozatím podařilo zjistit. Stali se oběťmi politických represí na nejrůznějších místech tehdejšího Sovětského svazu. Bohužel neznáme moc podobností o jejich osudech, protože jejich osobní spisy se nacházejí často až ve vzdálených regionech, a některé jsou i obtížně přístupné. Vycházíme tedy prozatím alespoň z regionálních soupisů obětí, které nashromáždilo moskevské sdružení Memoriál.¹⁵

Maxmilián Nykl se narodil v roce 1897 v Dolním Sklenově poblíž Hukvald a osud ho zavál až do Marijské autonomní sovětské socialistické republiky, která je od roku 1991 samostatným subjektem Ruské federace – republikou Marij El. Nachází se na Volze západně od Tatarstánu, na jihu sousedí s Čuvašskem. Žijí tu Tataři, Čuvaši, Rusové a Marijci, po nichž má jméno; dříve se jim říkalo Čeremisové a jejich řeč patří do finské skupiny uralských jazyků. Pan Nykl tu působil jako předseda vesnického spotřebního družstva, když byl v říjnu 1938 zatčen a vzápětí v tehdejší hlavním městě Krasnokokšajsku (dnes Oškar-Jola) zastřelen.

František Burdyna pocházel z nedalekých Fryčovic (nar. r. 1890) a žil v obci Gubacha v Kizelovském okrese v Permské oblasti v podhůří středního Uralu (dnes

¹⁴ Blíže viz VINOGRADOV, O., LUKIN, E.: *Bolšoj terror v Leningrade*. In: Lenigradskij martirolog 1937-1938, t. 5, Sankt-Peterburg 1995, s. 53; *Rasstreľnyje spiski. Vyp.1 - Donskoje kladbišče, 1934-1940*. Moskva 1993, s. 191; MOZOCHIN, O. B.: *Pravo na repressii...*, c. d., s. 244-245.

¹⁵ Informace o obětech převzaty z počítačové evidence obětí perzekuce v SSSR, Slezské zemské muzeum Opava.

Permský kraj Ruské federace). V říjnu 1937 byl zatčen a obviněn ze špionáže, trest smrti byl vykonán 2. března 1938 v Permu.

Viktor Braun se narodil r. 1895 ve Frýdku a pracoval jako náčelník zásobování na ministerstvu těžkého průmyslu v Moskvě. V prosinci 1937 byl zatčen pro špionáž a protisovětskou agitaci, komisí NKVD a prokuraturou Tambovské oblasti byl 2. září 1938 odsouzen k trestu smrti a 11. září byl, patrně v Tambově (jihovýchodně od Moskvy), zastřelen.

Alois Bajnar z Kozmic u Hlučína (nar. r. 1909) pracoval jako nakladač v podniku Šachtostroj v Karagandě, v tehdejší Kazašské sovětské socialistické republice (od r. 1991 samostatný stát Kazachstán, největší vnitrozemská země světa). V říjnu 1941 ho zatkl NKVD Karagandské oblasti a tamní oblastní soud jej v listopadu 1941 odsoudil za protisovětskou agitaci a propagandu k trestu smrti, který byl záhy vykonán (v roce 1990 byl stejným soudem rehabilitován).

Ivan Reák pocházel odněkud z Těšínska, protože měl v kolonce místa narození uveden „Těšínský újezd“ (nar. r. 1888). Pracoval jako dělník ve mlýně Kurganského lihovaru v městě Kurgan v Krasnojarském kraji dnešní Ruské federace na západní Sibiři. V únoru 1938 byl zatčen a 28. března komisí NKVD a prokuraturou odsouzen za špionáž, přípravu sabotáží a protisovětskou agitaci k trestu smrti, který byl vzápětí v Kurganu vykonán (rehabilitován byl vojenským tribunálem Uralského vojenského okruhu v červnu 1958).

Ulrich Holub pocházel ze Vsetína (nar. 1890) a pracoval jako pokrývač v textilní továrně Vjačeslava Molotova v městě Jarcevo v dnešní Smolenské oblasti Ruské federace. Zatčen v srpnu 1937, vězněn ve Smolensku, tam souzen za špionáž, přípravu sabotáží a protisovětskou agitaci. Byl zastřelen 27. listopadu a pohřben patrně v lese u Katyně, kde bylo pohřebiště obětí politických represí z oblasti Smolenska (rehabilitován vojenským kolegiem Nejvyššího soudu SSSR již v říjnu 1956).

Dalších šest mužů bylo popraveno v Moskvě, a všichni leží na stejném místě – na bývalé střelnici v osadě Butovo. V Moskvě je dnes celkem pět pietně upravených pohřebišť obětí politických represí, i když ve skutečnosti jich bylo mnohem více. Na všech leží českoslovenští občané – v parčíku u nemocnice Jauza, na Vagaňkovském hřbitově a na komunálním hřbitově u Donského kláštera byli pohřbíváni už od dvacátých let. Když nastalo období velkého teroru, dosavadní hřbitovy pro víc než třicet tisíc nových obětí zdaleka nestačily. Tolik potřebná pohřebiště se měla zbudovat na

dnešním předměstí Moskvy v areálech NKVD, aby likvidace ostatků nebudila pozornost veřejnosti. Na pozemcích sovchozu NKVD Kommunarka na 24. kilometru Staro-Kalužské silnice, kde dosud stojí chata bývalého lidového komisaře vnitra Jagody, vzniklo pohřebiště, které patřilo ústřednímu aparátu NKVD. Zpočátku mělo sloužit jen pro zastřelené příslušníky bezpečnosti, ale pak sem začali ukládat významnější stranické a státní činitele, novináře a spisovatele. Stráleželo se tu systematicky od září 1937 až do půlky října 1938, ale dílčí případy známe i z dalších let, až do října 1941. I když se uvádělo, že tu leží 10 až 14 tisíc osob, bylo toto číslo nakonec sníženo na 6 a půl tisíce obětí, z nichž je dosud 4763 jmenovitě určených.¹⁶ Je mezi nimi 13 dosud zjištěných československých občanů.

Největší pohřebiště vzniklo na butovské střelnici, která patřila moskevské správě NKVD, a nacházela se zhruba na 18. kilometru staré Varšavské silnice. Masové střelení v Butovu začalo už 8. srpna 1937, kdy tu bylo zastřeleno prvních 91 lidí, a skončilo 19. října 1938. Za tu dobu zde bylo zastřeleno a do hromadných hrobů pohřbeno 19 903 mužů a 858 žen, z toho za politicky perzekvované, kteří byli rehabilitováni, lze označit 15 036 jmenovitě určených osob.¹⁷ Staly se oběťmi operace proti kulakům a antisovětským živlům nebo oběťmi národnostních operací NKVD; leží tu mrtví více než šedesáti různých národností. Je mezi nimi nejméně 59 československých občanů, z toho 26 Čechů, 17 Němců, 6 Maďarů, 3 Židi, 2 Slováci, 2 Rakušané, 1 Polák a 1 Srb. Jen osm z nich bylo zastřeleno už v roce 1937, což jasně dokládá posunutí vrcholu represí vůči Čechoslovákům do roku 1938. Společným charakteristickým rysem této skupiny bylo obvinění ze špionáže, vykonstruované ze zahraničního původu dotyčných osob. Tomu bylo podřízeno i vysvětlení, pro kterou cizí rozvědku měl obviněný pracovat: celkem 19 osob provádělo špionáž pro rozvědku československou, 17 pro německou, 5 pro polskou, 4 pro maďarskou, 2 pro rakouskou, a po 1 osobě pro rumunskou, italskou a holandskou rozvědku.

Oběti na pohřebišti v Butově u Moskvy

Protože právě spisy moskevské správy NKVD byly šťastnou shodou okolností ve druhé polovině devadesátých let předány do Státního archivu Ruské federace, mohli

¹⁶ GOLOVKOVA, L.: *V rodnom kraju*. In: Butovskij poligon. 1937-1938. Vyp. 8, Moskva 2004, s. 146-147; *Pamjat' o bespravii*. Databáze Muzea A. Sacharova v Moskvě; *Specobjekt „Kommunarka“*. Moskva, b.r.v.

¹⁷ GOLOVKOVA, L.: *V rodnom kraju...*, c. d., s. 61, 70, 141, 144; *Pamjat' o bespravii...*, c. d.; *Martirolog rasstrel'jannyh i zachoronennyh na poligone NKVD „Ob'jekt Butovo“*. 8.8.1937-19.10.1938. Moskva-Butovo 1997 (přináší soupis 20 765 pohřbených osob).

jsme detailně prostudovat osudy takřka všech československých občanů zastřelených v Butovu. Patří k nim i vyšetřovací spisy šesti popravených občanů původem z Ostravska, až na jednu výjimku – **Vladislava Petrase**, narozeného v roce 1892 v Moravské Ostravě. I jeho spis je na seznamu spisů předaných do archivu, ale před časem si ho zase vypůjčili zpátky na ústředí bezpečnosti a dosud ho nevrátili.¹⁸ Důvodem zájmu bezpečnostních orgánů o Vladislava Petrase bude patrně kariéra jeho syna Sergeje, který zemřel 12. července 1997 v Praze v hodnosti generálmajora, do níž byl povýšen v roce 1990.

Bez vyšetřovacího spisu se toho o příčinách perzekuce Vladislava Petrase moc nedovíme. Z vyprávění syna vyplývá, že jeho otec za první světové války přešel frontu do Ruska a později bojoval na straně Rusů proti Němcům u Kyjeva. Vstoupil pak do řad Rudé armády a dokonce velel obrněnému vlaku u Taganrogu. Po návratu domů fáral jako horník na dole Šalamoun v Ostravě. V roce 1921 se mu narodil syn Sergej, a jeho manželka záhy zemřela. V době hospodářské krize v roce 1931 odjel za prací do SSSR a syna vzal s sebou. Našel si zaměstnání jako dělník ve filmovém průmyslu v Moskvě, syn Sergej tam vystudoval desetiletku a chtěl pokračovat ve studiu grafiky. Vše se změnilo 4. března 1938, kdy byl otec za údajnou špionáž ve prospěch Německa zatčen, 29. července komisí NKVD a prokuratury odsouzen k trestu smrti a 13. srpna zastřelen. Syn to těžce nesl, nechtěli ho jako syna nepřítele lidu vzít do armády ani jako dobrovolníka, až při obležení Moskvy ho přece jen přijali. Po vzniku československé vojenské jednotky s ní prošel celou její bojovou cestu už od Sokolova a mnohokrát byl vyznamenán – v roce 1943 Řádem Lenina a medailí Za chrabrost v bojích u Čerňachova, v březnu 1944 III. stupněm Řádu Bohdana Chmelnického za boje o Bílou Cerkev, získal též Řád Alexandra Něvského a celkem sedm Československých válečných křížů. V bojích u Dukly byl zraněn, stejně jako v noci na 16. dubna 1945 u Bolatic, kde v Ostravské operaci bojoval jako velitel praporu. Po osvobození velel do září 1945 rotě při ochraně státní hranice na Těšínsku. V roce 1948 odešel do civilu v hodnosti majora a živil se jako trafikant v Jablonci nad Nisou. Až v roce 1958 se opět vrátil k armádě a sloužil jako zástupce vojenského ataše v Bulharsku, po roce 1970 byl vědeckým pracovníkem Vojenského

---

¹⁸ Státní archiv Ruské federace v Moskvě (Gosudarstvennyj archiv Rossijskoj federacii, dále jen GARF), f. (fond) 10035, op. (opis) 1, d. (delo) P-28698.

historického ústavu v Praze až do odchodu do důchodu v roce 1976. Je autorem několika prací s vojenskou tematikou.¹⁹ Jeho popravený otec byl 20. února 1956 rehabilitován.²⁰

Dalším ostravským rodákem byl **Richard Kaša**, narozený v roce 1885 v obci Pustkovec, jež od roku 1957 patří k Ostravě. S pomocí místních občanů²¹ se podařilo aspoň trochu nahlédnout do jeho života. Jeho otec Antonín Kaša byl bednářem a s manželkou Marií měli šest dětí. Všechny prožily svůj život v Pustkovci nebo v okolních obcích, jen Richard se vydal do světa. Okolnosti odchodu už tonou v zapomnění, pamětníci si vybavují spíše až pozdější pátrání po něm, když beze stop zmizel. Jeho synovec Ladislav Janečka psal na Červený kříž i do Ruska, ale veškeré úsilí bylo marné. O popravě se rodina dověděla až z výsledků našeho výzkumu. V Moskvě je uložen jeho vyšetřovací spis, z něhož vyplývá, že do Sovětského svazu přišel za prací přes Polsko v roce 1924. I když byl v mládí členem sociální demokracie a přešel i do komunistické strany, v Rusku se ke komunistům nehlásil. Pracoval jako elektromontér v moskevském závodě Stavkolit, byl ženatý a měl dvě dcery, jimž bylo v době jeho zatčení 17 a 14 let. Zatčen byl 8. března 1938 na základě zmínky ve výslechovém protokolu svého známého, který jej označil za nepřítele režimu. V zatýkacím rozkazu se o tom píše: „*Kaša R. A. je ostře nepřátelsky zaměřen a systematicky provádí k. r. [kontrarevoluční] nacionalistickou agitaci, přičemž vyjadřuje teroristické postoje ve vztahu k vedoucím činitelů VKS (b) a sovětské moci, rovněž pronáší ostře nepřátelské výroky proti komunistům (z výpovědi obviněného Korbuta).*“²² Je pravděpodobné, že někde před kamarády řekl něco kritického na adresu režimu. I když v té době už stačila k zastřelení i taková záminka, mnohem pádnější by jistě bylo obvinění ze špionáže. Vyšetřovatelům se snadno podařilo vymyslet historku o tom, že už při odchodu z ČSR do Polska byl Kaša na hranicích zadržen a naverbován do rozvědky, „*aby prováděl špionážní činnost ve prospěch Československa*“. Rozvědka mu prý dokonce pomohla ilegálně přejít hranice z Polska do SSSR, kde hned navázal spojení s agentem československé rozvědky jménem Franko. Tomu pak předával „*hlášení vojenského charakteru o výrobní činnosti chemického závodu Frunzeho, a také o politických náladách obyvatelstva*“. Původní impulz k zatčení teď už hlavní zločin

¹⁹ Např. PETRAS, Sergej. *Československé tankové vojsko v SSSR*. Praha 1978.

²⁰ *Rasstrelnyje spiski - Butovskij poligon; Butovskij poligon*, 3, s. 143; *Medailonky statečných*. Praha 1998, s. 175-176; ŠILHÁN, František. *Petras, Sergej Václav*. Viz <http://forum.valka.cz/viewtopic.php/Petras-Sergej-Vladislav/p/120294> (online, cit. 14.3.2009).

²¹ Kronikář obce Jiří Otisk, příbuzná oběti Aurelie Janečková, pamětník Zdeněk Tichý. Všem děkuji za poskytnutou pomoc.

²² GARF, f. 10035, op. 2, d. P-26440.

špionáže jenom doplňoval. Na tajemného agenta Franka byl založen zvláštní vyšetřovací spis, ale sotva se v něm kdy mohly objevit nějaké další informace.

Podle protokolu se Kaša ke své vině v úplnosti doznal. Pověstná „trojka“ NKVD rozhodla 22. května 1938 o tom, že bude zastřelen. Rozsudek byl vykonán 23. června, kdy byl odsouzený převezen z věznice NKVD na Tagance do areálu NKVD v Butově. Vězeňský fotograf mu pořídil kvůli identifikaci před popravou ještě poslední snímek, který byl pak založen do spisu. Obvinění ze špionáže a tedy i rozsudek zrušilo až rozhodnutí prokurátora Moskevského vojenského okruhu 12. září 1989.

Rudolf Uvíra byl pro sovětské úřady světoběžník, dokonce i v zatýkacím rozkazu bylo uvedeno, že pochází „z Ameriky“.²³ Ve skutečnosti se narodil 19. března 1897 v Opavě, a v Československu žila i jeho matka a sestry Hilda, Anna a Helena. Hlásil se k německé národnosti. Jeho otec byl zaměstnancem celní služby, on se dal zprvu na dráhu vojáka. Po opavské střední vojenské škole přešel na Vojenskou akademii do Vídně, kterou ukončil v roce 1916 a jako poručík odešel hned do války. Bojoval na ruské a italské frontě, po válce pak pracoval a studoval ve Vídni. V létě roku 1920 odjel přes Berlín do Moskvy, už jako člen Komunistické strany Rakouska, a účastnil se dokonce II. kongresu Kominterny. Přihlásil se do řad letectva Rudé armády a bojoval na krymské frontě, ale už v roce 1921 byl demobilizován. Pracoval pak krátce jako redaktor. V roce 1922 odjel do Berlína, kde působil na sovětském obchodním zastupitelství. Krátce nato jej osud zavál až do New Yorku, kde pracoval pro sovětský Červený kříž, pak pro různé americké firmy, nebo se živil jako novinář-korespondent, až zakotvil v sovětské instituci Amtorg a nakupoval pro Sovětský svaz vojenský materiál. Později byl přeložen do kanceláře firmy „Projekt Čeljabtraktorstroj“. V roce 1931 požádal o vízum do SSSR a odjel do Moskvy. Pracoval na různých ministerstvech a vládních úřadech jako ekonom, od roku 1934 byl náčelníkem brigády pro evidenci a organizaci na Ministerstvu těžkého průmyslu. O jeho osobním životě víme jen to, že se 6. února 1938 oženil s Jekaterinou Dvorkinovou, jíž bylo tehdy 25 let a pracovala u filmu. Dlouho se však ze svého štěstí neradoval, už za měsíc, 16. března 1938, si pro něj přišli domů se zatykačem v ruce.

Obvinili ho ze špionáže, jak to bylo u cizinců nasnadě. Vědělo se o něm, že přišel z ciziny a dokonce ho za Američana někdy i pokládali, takže bylo lehké vymyslet historku o tom, že už za mořem byl zverbován německou rozvědkou. Její agent Herbert Reinemann mu prý nabídl, že za podávání zpráv o vojenské výrobě dostane dobře

---

²³ Tamtéž, op. 1, d. P-23453.

zaplaceno. Měl sledovat, co a kolik čeho se vyrábí ve vojenských závodech, jaká je úroveň výroby, čím se zabývají němečtí specialisté v sovětských podnicích apod. Po příjezdu do SSSR se mu prý ohlásil agent Walter, který byl korespondentem na německé ambasádě v Moskvě, a zaplatil mu asi 800 rublů odměny za dodané zprávy. S jejich získáváním prý měl později potíže. V roce 1935 byl totiž vyloučen z komunistické strany VKS (b), protože včas nereagoval na nabídku sovětského občanství. I když občanství brzy poté přijal, podezření se už nezbavil. Při výsleších na bezpečnosti se ke špionáži přiznal, a 17. května 1938 rozhodla komise NKVD a Prokuratury SSSR o jeho likvidaci. Byl zastřelen v Butovu 29. května 1938.

Uvírova žena žila tak jako tisíce jiných manželek popravených v domnění, že se manžel někdy vrátí z gulagu. Teprve po 17 letech čekání se v lednu 1956 odvážila Jekaterina Uvírová napsat předsedovi KGB generálu Serovovi. Chtěla vědět o svém muži aspoň to nejdůležitější: *„Snažně prosím o sdělení, zda je naživu či nikoliv.“* Vzápětí se rozběhlo rehabilitační řízení a každý detail Uvírových výpovědí byl prozkoumán. Ve zprávě se např. uvádí: *„Podle vyjádření ředitele prvního státního závodu na kuličková ložiska nebyla nomenklatura kuličkových ložisek tajná, objednávky v zahraničí závod neprováděl, rozšiřování závodu bylo veřejné, což je v přímém rozporu s výpověďmi Uvíry.“* Ten se totiž přiznal i k tomu, že informace o výrobě kuličkových ložisek předával německé rozvědce. Obvinění bylo nakonec uznáno za neodůvodněné a Vojenské kolegium Nejvyššího soudu SSSR 4. dubna 1956 Uvíru rehabilitovalo. Úřady se mezitím rozhodovaly, co mají odpovědět jeho ženě. Počátkem března 1956 dostala dopis se zprávou, že manžel zemřel 17. října 1944 v gulagu na zánět mozkových blan. Když chtěla řádný úmrtní list, muselo ho ústředí KGB nechat vyrobit. Záznam končil doporučením: *„Vzhledem k tomu, že žadatelka prosí o potvrzení úmrtí muže, navrhuji: zaregistrovat smrt Uvíry R. F. v matričním úřadu Leninského rajónu Moskvy a sdělit to žadatelce. O registraci smrti a vyznění žadatelky informovat 1. zvl. odd. Ministerstva vnitra SSSR, Správu Ministerstva vnitra Moskevské oblasti a archivní správu KGB při Radě ministrů SSSR pro zanesení údajů do evidence.“* Úřady si totiž musely dobře pamatovat, komu co nalhaly, aby se pravda o popravách neprozradila.

Charakteristickým dovětkem nejen k tomuto případu může být žádost Uvírovy ženy o vrácení jeho osobních věcí: *„Nehledě na to, že můj muž byl odsouzen bez nařízené konfiskace majetku, bylo u nás zabaveno: psací stroj s ruským písmem, psací stroj s latinským písmem, fotoaparát Leica, švýcarské zlaté hodinky.“* Ve zprávě o zatčení se

uvádělo i zabavení mnoha knih a sešitů v různých cizích jazycích. Na bezpečnosti přiznali, že Uvírovy psací stroje skutečně vzalo NKVD „do úschovy“, ale že už je nelze dohledat. Stanovili hodnotu každého stroje na tisíc rublů, hned z ní srazili 20 % za opotřebovanost, a žadatelce nechali vyplatit 1.600 rublů. O fotoaparátu či zlatých hodinkách však nepadlo ani slovo.

Inženýr **Viktor Polák** byl Čech a pocházel z Lazů u Orlové (narodil se 18. května 1896). V dotazníku zatčeného se jasně označil za občana Československa, i když se to úřady snažily zpochybnit.²⁴ Přišel do Sovětského svazu jako politický emigrant v roce 1924. K odchodu ho prý donutil incident z roku 1923, kdy ve rvačce zranil československého policistu a utekl z vězení do Polska. Tam byl sice také zatčen, ale zaplatil pokutu a byl propuštěn, s pomocí příslušníka pohraniční stráže byl pak za úplatu převeden do SSSR. Přicházel sem už jako absolvent hornické školy, v SSSR vystudoval hornickotechnický institut a získal diplom inženýra specialisty. V roce 1935 přišel pracovat na stavbu závodu ve stanici Stupino v Kaširském okrese, kde se stal ředitelem Lesokombinátu č. 150. V roce 1928 přišel do SSSR i jeho bratr Eduard Polák, který pracoval jako inženýr autodopravy v Gorkovském autozávodě. Na základě sjednaného kontraktu se sem v roce 1932 dostal i jeho přítel Adolf Valeček, jehož bratr se oženil s Polákovou sestrou. Také Viktor Polák se záhy po příchodu do SSSR oženil, měli se ženou Marií syny Vladimíra a Eduarda, jimž bylo v době otcova zatčení třináct a pět let.

K Polákovu zatčení vedla řada malicherných příčin, jež měly velké následky. Nejprve zde byl problém občanství – Polákův československý pas pozbyl platnost a nakonec ho ještě ztratil, tím pádem neměl ani doklad o právu k pobytu v SSSR. Začal si na vyslanectví vyřizovat pas nový, ale dověděl se, že při ztrátě pasu a bez dokladu o právu k pobytu v SSSR se vlastně stal občanem SSSR, a měl by si zažádat o propuštění z občanství SSSR, aby mu mohli československé občanství přiznat. Ihned to udělal, ale nedostal od sovětských úřadů odpověď. Tato nejasná situace usnadnila jeho zatčení. Vydatně k němu přispěly i komplikace se členstvím v komunistické straně, kterého se v roce 1930 dobrovolně zřekl a přestal platit příspěvky. Vedoucí stranické organizace Lesokombinátu ohlásil nadřízeným, že Polák odešel ze strany proto, že nesouhlasil s její linií. Tvrdil prý, že jako člen strany by za ni musel nést odpovědnost, a to by v poslední době nemohl, protože jsou tam zloději a podvodníci.

---

²⁴ Tamtéž, op. 1, d. P-65404

Začalo přibývat udání všeho druhu. Např. hlavní energetik Kombinátu č. 150 napsal v září 1936 na správu NKVD Kaširského okresu, že ředitel Polák se na něho několikrát obrátil se žádostí o povolení zavést si do bytu trojfázový elektrický proud pro jakési vynálezecké cíle. *„Nedal jsem mu svolení, ale on si s pomocí montéra své dílny přívod udělal. Nevím, jakým „vynálezectvím“ se může zabývat, a je to třeba posoudit společně s Vámi, a podle Vašich instrukcí budu pak postupovat.“* Náčelník tajného oddělení Kombinátu č. 150 Krjukov sděloval zmocněnci NKVD Kaširského okresu, že Polák t. č. nemá pas ani doklad opravňující k pobytu v SSSR. Další stížnosti poukazyvaly na to, že Polák má ve funkci ředitele kombinátu různé nedostatky a že se chová hrubě k dělníkům. Byl záhy z funkce sesazen a pracoval pak jako starší inženýr kombinátu až do 23. července 1937. Skoro dva měsíce byl už bez zaměstnání, když ho 18. září 1937 přišli zatknout.

V prvním obvinění se uvádí, že Polák *„projevoval zájem o vojenskou výrobu a měl spojení se zahraničím“*. Svědek V. A. Žurin o něm dokonce prohlásil: *„Snažil se usilovně o přístup k tajné práci Kombinátu č. 150 a když se mu to nepovedlo, šířil mezi zaměstnanci kontrarevoluční pomluvy o sovětském režimu, také vyjadřoval lítost nad známými nepřáteli lidu a urážlivě se vyjadřoval na adresu soudruha Stalina.“* Do vyšetřovacího spisu byly zařazeny i zápisy o kontrolách protipožární ochrany v podniku, protože mu přičetli k tíži, že se nestaral se o protipožární opatření a *„kategorické požadavky požární ochrany úmyslně přehlížel“*. Ke svědkům se přidal ještě A. N. Sněžnickij, 85-letý stařík, který s Polákem seděl v cele Kaširské věznice a záhy v něm poznal velitele města Kansku z roku 1919, kdy tam pobývali kolčakovci a Češi.

Polák se doznal k tomu, že ho přes hranice do SSSR převedla polská pohraniční policie, ale k vině za protisovětskou činnost se kategoricky odmítl přiznat. Podle vyšetřovatelů však *„byl plně usvědčen svědeckými výpověďmi a dokumenty vyšetřování“*. Komise NKVD a Prokuratury SSSR ho 20. prosince 1938 odsoudila na smrt, 8. ledna 1938 byl zastřelen. Je zajímavé, že již tehdy vznesl někdo z Polákových příbuzných stížnost na postup vyšetřování. Případ dostal na starost vyšetřovatel Vojenské prokuratury Moskevského vojenského okruhu Boldyrev, který 26.10.1940 vydal rozhodnutí. Zdůraznil v něm, že podle svědků Polák *„vedl protisovětské řeči a usiloval o přístup k tajné práci. [...] Vezmeme-li v úvahu uvedené skutečnosti, nejeví se požadavek na prověření případu a vznesení protestu vůči rozhodnutí NKVD SSSR v této věci jako*

odůvodněný a proto se domnívám, že stížnosti příbuzných odsouzeného o prošetření případu Poláka musí být ponechány bez zohlednění.“

Na počátku šedesátých let podala Poláková manželka novou žádost o prošetření případu, jež mělo za následek protest k Nejvyššímu soudu SSSR s doporučením, aby byl tento případ přerušen. Ve zdůvodnění se konstatovalo, že ve výpovědích prvních čtyř svědků, kteří kritizovali Polákovo chování vůči dělníkům, se žádné zmínky o protisovětských výrociích nevyskytují. Výpovědi Žurina a Sněžnického, jež takové zmínky obsahují, jsou naprosto nekonkrétní a nepotvrzují je žádné objektivní důkazy. Proto jsou pro odsouzení Poláka podle čl. 58-10 trestního zákona nedostatečné. Stejného názoru bylo i zasedání soudního kolegia pro věci trestní Nejvyššího soudu SSSR z 9. února 1961, které definitivně rozhodlo, že Viktor Polák byl odsouzen neodůvodněně.

Józef Gibiec byl v evidenci bezpečnosti veden jako Čech,²⁵ ale ve skutečnosti to byl Polák původem z Těšínského Slezska, narodil se 28. září 1903 v Konské u Třince. Pocházel z rodiny dělníka ustroňských hutí, a také on po otcově smrti už v patnácti letech nastoupil do hutí v Třinci. Působil v dělnických sportovních a osvětových spolcích, a nakonec se mu podařilo úspěšně vystudovat i gymnázium v Cieszyně. Aktivně pracoval též v odborech, po velké stávce třineckých hutníků na jaře 1925 byl propuštěn z práce. Živil se pak příležitostně jako dělník v karvinském pivovaru. Na návrh komunistického funkcionáře a poslance Karola Śliwky byl vybrán ke studiu v Sovětském svazu, a 12. března 1926 přes Polsko a Kyjev odjel do Moskvy. Jeho pováleční životopisci uvádějí,²⁶ že se stal významným vědcem Akademie věd a profesorem moskevské Lomonosovovy univerzity, ale skutečnost byla skromnější: vystudoval Komunistickou univerzitu národnostních menšin Západu (KUNMZ), a později navštěvoval večerní kurz Institutu rudé profesury, zaměřený na světovou ekonomiku a politiku. V dotazníku zatčeného to vůbec nezmínil a uvedl, že má jen střední vzdělání. Stal se redaktorem nakladatelství Mladá garda a nakonec vědeckým pracovníkem Muzea revoluce v Moskvě. V roce 1931 za ním z Třince přijela přítelkyně z dětství Maria Ježová a záhy se vzali; vystudovala pak zdravotnictví a našla si práci jako zdravotní sestra na hygienickém odboru městských restaurací.

---

²⁵ Tamtéž, op. 1, d. P-28713.

²⁶ LAMPA, Jiří. *Od včerejška k dnešku. Z dějin dělnického hnutí a Třineckých železáren*. Třinec 1964, s. 61-64; MAINKA, Alojzy. *Józef Gibiec*. In: Zwrot, 1975, nr 9, s. 21-23; VÁVROVSKÝ, Emil. *Stopami strádání a bojů*. I. Díl, Frýdek-Místek 1981, s. 213.

V roce 1935 požádal o sovětské státní občanství a bez problémů ho získal. Jisté potíže mu však nastaly, když odmítl nabídku Kominterny, která ho chtěla vyslat s politickými úkoly zpátky do Československa. V prosinci 1937 své odmítnutí sice odvolal a označil je za nedorozumění, ale pochybností o své spolehlivosti se už asi nezbavil. Byl zatčen 7. března 1938 a v zatýkacím rozkaze stálo: *„Okresnímu oddělení Správy státní bezpečnosti správy NKVD Moskevské oblasti byly postoupeny kompromitující hlášení na Gibce Josefa Pavloviče. [...] Má spojení se zahraničím (jeho příbuzní žijí v Československu), a vede způsob života podezřelý ze špionáže.“* Po několika týdnech věznění se přiznal ke všemu, co vyšetřovatelé chtěli slyšet: *„Ano, skutečně jsem se během svého pobytu na území SSSR zabýval špionážní činností a plně se k tomu přiznávám. Kontrarevoluční špionážní činnost jsem prováděl do roku 1929 ve prospěch československé rozvědky, od roku 1929 ve prospěch německé rozvědky. Poprvé jsem byl zverbován pro špionážní práci v roce 1926 v Československu nedlouho před svým odjezdem na území SSSR. Byl jsem pozván na policii, kde mi navrhli, abych se zabýval špionáží na území SSSR ve prospěch Československa, k čemuž jsem dal svůj souhlas. Dostal jsem pokyn podávat špionážní hlášení o absolventech KUNMZ a o komunistech vyslaných do Československa na revoluční práci. Tato hlášení jsem každoročně předával československému vyslanectví v Moskvě. Špionážní činností jsem se zabýval proto, že mám osobní nacionalistické přesvědčení a nepřátelský vztah k socialistické výstavbě v SSSR, které jsem po celou dobu skrýval před stranou...“*

Když se Józef Gibiec už dlouho nevracel domů, začala se po něm jeho manželka vyptávat na úřadech. *„Na můj dotaz u orgánů NKVD mi v červenci 1938 sdělili, že můj muž byl odsouzen trojkou na 10 let tábora režimu bez práva na dopisování.“* Ve skutečnosti však právě v té době, 29. července, jej trojka NKVD a Prokurátora SSSR odsoudila k trestu smrti, který byl vykonán o dva týdny později, 13. srpna 1938. Na řadu let se pak o Gibcovi rozhostilo mlčení. Komunističtí životopisci později dokonce opředli jeho náhlé zmizení snůškou neuvěřitelných výmyslů, když z podílu na jeho smrti obvinili dokonce i československé úřady. V roce 1975 se u nás psalo: *„Profesor Gibiec, vynikající pedagog, svědomitý vědec, byl v roce 1938, pod silným tlakem dogmaticko-sektářských uskupení, které v době zkreslování a deformací při hodnocení mnoha událostí byly využívány západními buržoazními státy, spolu se svými soudruhy z katedry na základě rozsudku moskevské Generální prokuratury zbaven osobní svobody. Byl obviněn z účasti ve spiknutí proti sovětskému státu, z podněcování ke třídní nenávisti, z podvratné*

propagandy. Zinscenované důkazy, jež se opíraly o posudky českých buržoazních úřadů, byly předloženy moskevské prokuratuře. Byl umístěn v táboře určeném pro vědecké pracovníky a rychle si na novu situaci zvykl, opět si osvojil své charakteristické vlastnosti – nadšení, vitalitu a podnikavost. Snil o projektech rozsáhlých prací, sbíral materiály, dělal si poznámky, vedl diskuse. Úporně věřil, že všechny ty zrudnosti a deformace nemohou zničit podstatu socialistického zřízení, nezmění ani všeobecný směr rozvoje, nezmaří bilanci velikých úspěchů Země sovětů. Když na smrtelné posteli v roce 1942 rekapituloval své zkušenosti, dával výraz svým kladným postojům, uměl si i v těch nejvíce nepříznivých podmínkách povšimnout kladných prvků.²⁷

Zpráva o Gibcově smrti v táboře, vlastně v jakémsi sanatoriu pro nepohodlné vědce, byla jen rafinovanou lží, protože už přes čtyři roky ležel s kulkou v těle v hromadném hrobě na butovské střelnici. Ani jeho manželka to však netušila, protože jí úřady v roce 1945 sdělily, že zemřel 27. března 1942 na zápal mozkových blan; místo smrti nevedly. Uplynulo dalších deset let, když se odhodlala napsat do Moskvy, aby jí konečně řekli pravdu: *„Celých 18 let tyto okolnosti ovlivňovaly můj právní i morální stav. Jsem přesvědčena, že Gibiec nemohl spáchat zločiny, neboť ho znám od dětských let (vyrostli jsme společně). Přijela jsem za ním ze své vlasti v přesvědčení o jeho naprosté čestnosti, jako komunisty i občana.“* Argumentovala mj. i tím, že za války umučili nacisté v koncentračním táboře Gibcova bratrance, prý také proto, že měl příbuzného v Sovětském svazu. Stejný důvod vlastně přispěl i ke smrti Józefa Gibce už před válkou, protože totalitní režimy jsou si v mnohém velmi podobné. *„Jeho jediná sestra mě neustále žádá, abych jí o bratrovi napsala, a já jí nejsem schopna povědět, co se stalo. Důrazně žádám o prošetření případu mého muže a o jeho posmrtnou rehabilitaci.“*

Psal se červenec 1955 a její dopis by nepochybně skončil bez odpovědi, tak jako tisíce jiných toho druhu. V únoru 1956 se ale odehrál XX. sjezd komunistické strany, spojený s kritikou „kultu osobnosti“, takže se žádost už v dubnu 1956 dočkala šetření. K novému výslechu byla předvolána Jelena Borisovna Leveckaja, která v letech 1934 – 1935 žila ve společném bytě s Gibcovými. Právě její předválečné udání bylo jediným reálným dokladem o protisovětských postojích Józefa Gibce. S odstupem let nyní popřela svou někdejší výpověď a dodala, že měla na Gibce vztek, protože si myslela, že přispěl k jejímu vyloučení ze svazu mládeže. *„Když jsem se seznámila s protokolem své výpovědi z 11. 5. 1938, nepotvrzují v něm zapsané svědectví. Skutečně se mě tehdy ptali na Gibce, ale*

---

²⁷ MAINKA, A. Józef..., c. d., s. 22.

zaprvé nepoznávám svůj podpis na protokolu, zdá se mi, že jsem se tak nepodepisovala, a zadruhé, v roce 1938 jsem nepsala o tom, že Gibiec měl protisovětské postoje, že se dopouštěl protistranických výroků, že se snažil odjet ze SSSR.“ – „Proč tedy, když jste nedávala takové svědectví, se to ocitlo v protokolu o výslechu?“ – „Těžko odpovědět na tuto otázku, okolnosti výslechu si už nepamatuji.“

Také druhá záminka k obvinění se ukázala jako vymyšlená. Gibiec měl předávat Salamonu Kupermanovi, vedoucímu polské sekce oné univerzity pro menšiny Západu, kde oba působili, špionážní zprávy pro německou rozvědku. Mělo jít o zprávy „o náladách mas v souvislosti s počátkem první pětiletky a kolektivizace socialistického hospodářství“, měl také zjišťovat kontrarevoluční živly mezi posluchači KUNMZ. Důkazy o špionážní činnosti se však v žádných spisech vůbec nenašly. Kontrola naopak zjistila, že bývalí pracovníci NKVD, kteří se na případu podíleli, byli za falšování trestních spisů odsouzeni už před válkou. Plukovník justice Jakovlev mohl tedy 1. prosince 1956 uzavřít, že Gibiec byl obviněn neodůvodněně a potvrdil jeho rehabilitaci. Maria Gibcová se tak dočkala aspoň takové spravedlnosti. Dva roky nato v Moskvě zemřela a aspoň symbolicky se vrátila domů, urna s jejím popelem byla uložena na hřbitově v Třinci. Ani ona se však nikdy nedověděla, že její manžel nezemřel na nemoc někde v táboře, ale že byl zastřelen už před válkou.

Tragický osud šlechtice z rodu Lobkowiczů

Životní příběh Wilhelma Lobkowicze by vydal na poutavý román, i když s poněkud trpkým koncem, protože i on se dovršil na butovské střešnici. Wilhelm pocházel z Frýdku, kde se narodil 3. listopadu 1893, údajně jako potomek jedné z méně známých větví slavného českého šlechtického rodu Lobkowiczů.²⁸ On sám se hlásil k národnosti německé, jež ve Frýdku, kde se usadil už jeho dědeček, tenkrát převažovala. Otec byl nemajetný, takže se stal důstojníkem rakouské armády, matka, rozená Boltzová, pocházela z rodiny advokáta z Bavorska. Sovětští vyšetřovatelé sestavili později z Wilhelmových výslechových protokolů obsáhlý přehled jeho rodu, je však obtížné údaje ověřit.²⁹ Jeho bratr Günter byl stavební inženýr a pracoval v Düsseldorfu, kde

²⁸ Zemský archiv Opava, matrika narození římsko-katolického farního úřadu ve Frýdku, rok 1893, sign. Fr VII 22, f. 669. Je zde uvedeno narození Wilhelma Carla Huberta, otec Wilhelm Lobkowitz, c. k. setník ve výslužbě a likvidátor městské spořitelny, matka Carolina Boltzová, kmotry byli Kunibert Lobkowitz, arcivévodský vrchní účetní a Anna Merková.

²⁹ GARF, f. 10035, op. 1, d. P-63631. Z tohoto zdroje jsou čerpány všechny další informace o W. Lobkowiczovi, pokud není uvedeno jinak.

s ním bydlela i matka. Ve třicátých letech se údajně podílel na několika stavbách v SSSR, ale s bratrem se prý nesetkali. Sestra Johanna přednášela na vysoké škole ve Vídni. Další příbuzní žili v Německu (v Lübecku a v tehdy německých Gliwicích), ve Francii, Belgii a USA, jen strýc z otcovy strany Kunibert Lobkowicz bydlel v Moravské Ostravě a byl úředníkem v jednom z průmyslových podniků. O existenci této „slezské“ větve rodu Lobkowiczů se zajímal i skutečný potomek z křimické linie rodu, Mons. František Václav Lobkowicz, O. Praem., biskup Biskupství ostravsko-opavského, který ve Frýdku opravdu zjistil její stopy.

Wilhelm v roce 1906 vystudoval frýdecké gymnázium a vojenskou školu v Hranicích, a jak bylo v rodině zvykem, pokračoval ve vojenské kariéře. V roce 1914 ukončil Akademii císařovny Marie Terezie ve Vídni. Hned po začátku války byl předčasně povolán do rakouské armády v hodnosti podporučíka a jmenován velitelem čety 9. pěšího pluku, který bojoval v Polsku. V květnu 1915 byl už velitelem praporu téhož pluku v hodnosti poručíka. Záhy byl poslán na krátkodobý kurs do Akademie Generálního štábu německé armády v Sedanu. V roce 1916 byl spolu s praporem přemístěn na rumunskou frontu v sestavě 8. německé armády, kde velel horskému praporu. Pak přešel s praporem na italskou frontu, kde byl až do března 1918. V té době absolvoval druhý kurs Akademie Generálního štábu, tentokrát rakouské armády. V březnu 1918 byl pozván ke třetímu kursu do Bělehradu, pak byl jmenován do funkce zástupce náčelníka štábu 18. střeleckého sboru německé armády na francouzské frontě pod Verdunem. V prosinci 1918 byl demobilizován a přijel domů do Frýdku, kde žil bez zaměstnání asi až do března 1919.

V té době prý dostal řadu nabídek ke službě v armádě: od armády československé, německé, polské a dokonce od japonské. Všechny nabídky z různých důvodů odmítl. Nakonec přijal nabídku ke službě v Haličsko-ukrajinské armádě, v níž se stal kapitánem Generálního štábu. Fakticky prý štábu velel, osobně vypracoval kvalitní plán na dobytí Kyjeva. Vedl boje proti Denikinovi a porazil ho, pak bojoval společně s Denikinem proti Rudé armádě, a nakonec přešel na její stranu jako náčelník štábu brigády. V květnu 1920 byl zajat Poláky a vězněn ve Lvově a v Tucholském lágru. Odtud v říjnu 1920 s několika ruskými zajatci uprchl do Německa a přešel do Československa, kde byl internován v zajateckém táboře v Liberci jako ruský voják až do března 1921. Ruští zajatci ho přemluvili, aby se s nimi vrátil do SSSR. S pomocí komunisty Karla Kreibicha z Kominterny ilegálně odešel do Berlína, odkud se spolu s početnou skupinou

ruských válečných zajatců dostal až do Petrohradu. Pokládal prý za čestné, aby se vrátil k Rudé armádě, protože jí slíbil už v roce 1919 věrnost. Působil zprvu jako učitel taktiky vedení operací u německé roty na Mezinárodní škole, odkud si ho vyžádala správa rozvědky. Stál se vedoucím sektoru střední Evropy a proslul výtečnou pamětí na vojenské šifry. Prý mu přezdívali „rudý generál“ a vážili si jeho odborných znalostí. Záhy se vypracoval do vysokých funkcí v armádě – byl náčelníkem plukovní školy u 14. střelecké divize, vojenským vedoucím vysokých škol v Moskvě, náčelníkem taktického sektoru inspekce pěchoty Rudé armády, koncem 30. let přednášel taktiku na vysoké vojenské škole. Možná se tenkrát vrátil do Ruska i proto, že se tam údajně už v roce 1920 oženil. V roce 1922 se mu narodila dcera Anna, která žije dodnes v Moskvě. Později se rozvedl a znovu oženil, jeho další dvě dcery Karolina (1933) a Tamara (1935) žijí ve Rjazani.

Předzvěst katastrofy přišla 15. prosince 1936, kdy byl propuštěn z armády „*jako nespolehlivý v politickém smyslu*“. I když nakonec přijal sovětské občanství, v atmosféře rostoucí podezíravosti zůstal podezřelým cizincem. Určitě mu v očích úřadů uškodil i jeho původ, s nímž se nijak netajil. Když ho v noci na 3. října 1937 přišli zatknout, byla i v zatýkacím rozkaze zmínka o tom, že pochází „z rodiny vévodů“, a že byl propuštěn pro nespolehlivost z armády. Hlavní obvinění ovšem znělo: „*Jeví se být agentem rozvědky jednoho z cizích států a zabývá se špionáží.*“ Vyšetřování probíhalo mnoho týdnů a Lobkowicz svým úhledným rukopisem zaplnil desítky stránek vlastního doznání a popsal svou údajnou protisovětskou činnost i do výslechových protokolů. Musel vědět, že ho čeká smrt, když na otázku vyšetřovatele podle vlastnoručně podepsaného záznamu odpověděl: „*Ano, přiznávám se k vině, že jsem agentem německé rozvědky a od roku 1921 do dne svého zatčení jsem prováděl aktivní rozvědnou práci ve prospěch Německa na území Sovětského svazu. [...] Stoupencem sovětského režimu a komunistické strany jsem nikdy nebyl a nejsem ani teď. Naopak, v minulosti jsem byl a jsem i teď nepřítelem sovětského režimu a komunistické strany.*“

V závěrech obvinění se pak objevilo, že „*zatajil svou sociální minulost*“, aby se vetřel do vedení armády a mohl „*až do momentu zatčení provádět aktivní špionážně-rozvědnou a verbovací činnost ve prospěch Německa*“, navíc byl od roku 1932 „*členem protisovětského vojenského spiknutí*“... Rozsudek nemohl znít jinak – 24. ledna 1938 byl komisí NKVD a Prokuratury SSSR odsouzen za zradu Vlasti k trestu smrti, který byl

vykonán 5. února 1938 na střelnici v Butovu. Jeho rodina nic netušila, zanedlouho se ale musela vystěhovat z moskevského bytu a uchýlila se do Rjazaně.

Lobkowiczova dcera Karolina svedla obdivuhodný a na ruské poměry zcela mimořádný boj s úřady, aby vypátrala pravdu o svém otci. *„Psala jsem na všechny strany dopisy (za všech vlád), abych se aspoň něco dověděla. Znají mě všichni předsedové KGB. Chodila jsem za nimi na osobní přijetí a chtěla, aby mě seznámili s případem mého otce“*.³⁰ Uběhlo přes třicet let, než se jí to podařilo. Poprvé napsala předsedovi Nejvyššího sovětu SSSR Vorošilovovi už v říjnu roku 1959. Líčila mu, jak prožívala jako čtyřleté dítě, když se jí náhle ztratil tatínek. Matka dětem pověděla, že odjel na dlouhou služební cestu a chodila se ptát úřadů na jeho osud. Tvrдили jí, že byl odsouzen na 10 let práce v gulagu se zákazem korespondence. Děti a rodina ale chtějí vědět, co se s ním stalo. Karolina klade odvážné otázky: zná sovětskou ústavu a mučí se dohady, proč vlastně se nesmí dovědět, co otec provedl. Přijal přece před svým zatčením sovětské občanství a stát by ho tedy měl hájit. A požaduje vysvětlení. Bylo období krátkého politického oteplení po kritice kultu osobnosti, tak se její žádost dočkala řešení. Archivy bezpečnosti potvrdily, že Lobkowiczově ženě bylo skutečně v roce 1938 ústně sděleno, její manžel byl odsouzen na 10 let věznění v gulagu. Teď se bezpečnost rozhodla přiznat aspoň část pravdy. Matriční úřad Kujbyševského rajónu města Moskvy dostal od KGB příkaz, aby ihned zaregistroval smrt V. V. Lobkowicze na infarkt myokardu, k němuž došlo 18. listopadu 1941. Potvrzení měl pak poslat na matriku do Rjazaně, aby je místní úřad předal stěžovatelce. Tak se rodina konečně dověděla aspoň to, že se jejich manžel a otec už domů nevrátí.

V únoru 1960 bylo ukončeno i rehabilitační řízení s jednoznačným závěrem: *„Lobkovic³¹ byl odsouzen neodůvodněně“*. Vyšetřovatelé pečlivě prošli protokoly o výsledcích a porovnáním všech souvislostí zjistili, že doznání obviněného bylo vynucené. Prokázalo se, že tehdejší důstojníci NKVD *„porušili socialistickou zákonnost“*. Nové výpovědi jejich obětí, které mučení přežily, líčily Lobkowiczova vyšetřovatele Nikolaje I. Borodulima jako sadistu, který vězňům bránil celé dny a noci ve spánku, nutil je sedět ve své kanceláři pod dohledem strážce, která se co dvě hodiny střídala, dokud neučinili doznání. Bil zatčené řemenem s kovovou přezkou až do bezvědomí. Jiné zase mučil zimou, když nařídil nezavírat dveře cel vedoucí do dvora ani za silných mrazů, nebo na jeho příkaz nechávali vězně stát na mraze a pak je sprchovali vařící vodou apod. Když

³⁰ Archiv sdružení Memoriál, Moskva, f. 1. op. 3, d. 2896 (dopis K. V. Krasotinové ze 21.10.1991).

³¹ V citacích ruských textů ponecháváme ruskou transkripci jména a příjmení v podobě Vilhelm Lobkovic.

zatčenému pohrozili, že podobně budou mučit i jeho ženu a děti, není divu, že se ke smyšleným obviněním raději přiznal. Zajímavým svěděctvím o charakteru té doby jsou ale závěry, jež z nového vyšetřování vplynuly. Sadista Borodulin, který „*používáním nezákonných metod výslechu zatčených k získání doznání k nejtěžším protisovětským zločinům*“ přivedl na smrt nejméně pět lidí, jejichž spisy byly prošetřeny, byl za hrubé porušování socialistické zákonnosti potrestán přísnou stranickou důtkou. V té době byl už důchodcem, a jako plukovník bezpečnosti ve výslužbě dostával jistě slušnou penzi. Druhý vyšetřovatel Vladimir I. Anochin, který Lobkowicze osobně zatýkal, byl už také plukovníkem ve výslužbě, ale ještě pracoval jako náčelník obchodního oddělení na Ministerstvu barevné metalurgie v Moskvě; ten vyvážl pouze s kritikou na uzavřené stranické schůzi. O ničem z toho se veřejnost samozřejmě nesměla dovědět.

Na sklonku osmdesátých let se pro hledání pravdy opět vytvořila trochu příznivější atmosféra. Karolina se v dubnu 1988 obrátila na ústředí KGB do Moskvy a požadovala „podrobnější zprávu“ o smrti svého otce. Šetření ihned zjistilo, že se dotazovala už v roce 1960, takže jen zopakovali starou lež: „*V archivních materiálech jsou doklady o tom, že Váš otec zemřel 18. listopadu 1941 v místě svého věznění (přesné místo smrti není známo) na infarkt myokardu.*“ Karolina obratem podala novou žádost předsedovi KGB a když to nepomohlo, vypravila se do Moskvy. Podle zápisu inspektora KGB přišla 4. srpna 1988 z vlastní iniciativy do přijímací kanceláře správy, „*kde jí během besedy bylo objasněno, že pracovníci správy nejsou oprávněni seznamovat občany s archivními trestními spisy na odsouzené a rehabilitované občany. Občanka Karolina vyjádřila nespokojenost s provedenou besedou a prohlásila, že bude pokračovat v tom, aby dosáhla povolení k seznámení se s archivním vyšetřovacím spisem vztahujícím se k V. V. Lobkovicovi.*“ Hned po návratu domů napsala rozzlobený dopis tehdejšímu předsedovi KGB SSSR Krjučkovovi: „*Jsem velmi nespokojena s polopravdou – pololží odpovědí. [...] Copak všichni normální a čestní lidé nezajímá osud jejich blízkých? Nikdy jsme se svého otce nezříkali. Musím vědět, kam mám položit květiny, ke kterému krematoriu. [...] A to hlavní – já, sestry, máma chceme vidět archivní spis mého otce. Vždyť jedině tehdy, až to přestane být tajné pro všechny lidi, a v první řadě pro pozůstalé a jejich děti, se přestanou objevovat články Andrejevové a jiných na obranu Stalina a stalinismu.*“ Za pár dní si ji předvolali do Moskvy k vysvětlení, ale pořád stála na svém: „*Stěžovatelka poděkovala za projevenou pozornost a sdělila, že to všechno už je jí známo a že by se chtěla osobně seznámit s trestním spisem svého otce.*“ A pohrozila, že se obrátí na šéfa KGB Krjučkova

osobně, a pokud to nepomůže, půjde až za generálním tajemníkem komunistické strany Gorbačovem.

Ke zlomu došlo až v březnu 1990. Na ústředí KGB začali zvažovat, zda jí přece jen aspoň něco z vyšetřovacího spisu neukázat. Měl hodně přes tři sta stran, a podle názoru vyšetřovatelů se ve výpovědích odhalují „*formy a metody práce orgánů rozvědky, které jsou dodnes aktuální*“. Hlavně však vadila jiná věc – „*svědecké výpovědi některých obětí represí vyšetřovatelů Borodulina a Anochina*“, které měly před veřejností zůstat utajeny. Vyšetřovatel proto konstatoval: „*Vezmeme-li v úvahu výše uvedené, včetně možnosti vážné morální újmy, pokud by se občanka Krasotinová seznámila se spisem svého otce, nepokládám za účelné provést takové seznámení, bez ohledu na naléhavost žádosti stěžovatelky.*“ Aby jí přece jen aspoň trochu upokojili, rozhodli se jí konečně sdělit pravdu o tom, že její otec byl popraven, a že se tak stalo už v roce 1938. Bylo nařízeno vystavit nový úmrtní list ve formě Oznámení: „*Prosíme opravit v zápisu úmrtí Lobkovic Vilhelm Vilhelmovič datum smrti z 18. listopadu 1941 na 5. únor 1938, příčinu smrti z infarktu myokardu na zastřelení, místo smrti Moskva.*“ Vyšetřovatelé zároveň z trestního spisu okopírovali některé dokumenty – osvědčení o Lobkowiczově kvalifikaci, jeho policejní fotografii a sestavili přehled jeho biografických údajů, ale spis opět odmítli vydat k nahlédnutí, protože to „*bohužel není možné z morálně-etických důvodů*“.

Karolina ale bojovala dál. Když byl v říjnu 1991 schválen zákon o rehabilitaci, hned se na něj odvolala a chtěla vidět otcův spis. Na konci prosince 1991 se dočkala, spis jí konečně ukázali. Požadovala pak po bezpečnosti ještě vydání věcí, které otci zabavili při zatčení – osobní zbraň, medaile a vyznamenání z cenných kovů, mapy, fotografie, zápisníky, dopisy... Šetření ale v prosinci 1995 konstatovalo, že žádný ze zkonfiskovaných předmětů nelze nijak dohledat. Ještě v devadesátých letech byl vyšetřovací spis Lobkowicze spolu s dalšími spisy NKVD pro Moskvu a Moskevskou oblast předán do státního archivu, kde je k dispozici nejen rodině, ale i badatelům.

Pátrání po obětech „velkého teroru“ z řad Čechů a československých občanů dosud neskončilo. Ruské, ukrajinské, běloruské a další bývalé sovětské archivy skrývají nepochybně ještě mnohá dosud neznámá fakta o popravených osobách. Naznačil to i dokumentární film ostravského studia České televize, v němž se připomínaly mj. též osudy dvou popravených, o nichž pojednával tento článek, Richarda Kaše z Ostravy-

Pustkovce a Wilhelma Lobkowicze z Frýdku.³² Vystoupili v něm i rodinní příslušníci obou obětí, žijící v Ostravě a v Moskvě. Film se setkal s mimořádným ohlasem veřejnosti, a ozvalo se i několik dalších rodin z Ostravska, které dodnes nic nevědí o osudu svých blízkých, ztracených beze stopy někde v bývalém Sovětském svazu. Také proto bude archivní výzkum, zaměřený na prozkoumání mechanismu represí i na uctění památky obětí, v nejbližších letech ještě pokračovat.

---

³² Zatajené popravky, dokumentární film České televize, režie Petra Všelichová, vysíláno 5., 6. a 7. března 2009 na programu ČT 2.